संशोधक

UGC CARE LISTED
ISSN No.2394-5990

● वर्ष : ९० ● मार्च २०२२ ● पुरवणी मराठी विशेषांक ०७

इतिहासाचार्य वि. का.राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे

UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक

।। संशोधक ।।

पुरवणी अंक – मार्च २०२२ (त्रैमासिक)

● शके १९४४ ● वर्ष : ९० ● पुरवणीअंक : ७

संपादक मंडळ

● प्राचार्य डॉ.सर्जेराव भामरे ● प्रा.डॉ.मृदुला वर्मा ● प्रा.श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक :

● डॉ. प्रमोद एस. मेश्राम ● डॉ.बळवंत टी. दाभाडे ● श्री.मनोहर आर. कोंडागुर्ले

❊ प्रकाशक ❊

श्री. संजय मुंदडा

कार्याध्यक्ष, इ.वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१.
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४०४५७७०२०

कार्यालयीन वेळ

सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवार सुटी)

मूल्य ₹ १००/-

वार्षिक वर्गणी ₹ ५००/-; आजीव वर्गणी ₹ ५०००/- (१४ वर्षे)

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्ट ने 'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळवणी : अनिल साठये, बावधन, पुणे 21.

महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळाने या नियतकालिकेच्या प्रकाशनार्थ अनुदान दिले आहे. या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.

अनुक्रमणिका

१ स्वतंत्रता के बाद बौद्धो कें जीवन में सामाजिक परिवर्तन
- डॉ.प्रमोद मेश्राम, पाचल, ता.राजापूर, जि.रत्नागिरी ---------------------- १०

२ स्वातंत्र्योत्तर कालखंडातील साहित्य प्रवाहाची वाटचाल
- डॉ. विकास पाटील, पाचल, ता.राजापूर, जि.रत्नागिरी -------------------- १५

३ स्वातंत्र्योत्तर कालखंडातील मराठी साहित्यातील दलित नाटक
- डॉ.बळवंत दाभाडे, पाचल, ता.राजापूर, जि.रत्नागिरी --------------------- २१

४ स्वातंत्र्यानंतरचा रायगड जिल्ह्यातील आदिवासी समाजातील ठाकर समाजाच्या आर्थिक स्थितीचा अभ्यास (२०१० ते २०१५) - डॉ.सुधीर वाघमारे, पाचल, ता.राजापूर, जि.रत्नागिरी ---------२६

५ स्वातंत्र्योत्तर भारतातील शेतकरी चळवळीचा विकास
- डॉ.अशोक पाटील, पाचल, ता.राजापूर, जि.रत्नागिरी --------------------- ३१

६ भारतीय स्वातंत्र्योत्तरकालीन ग्रंथालयातील नवे प्रवाह: एक अभ्यास
- डॉ.जयंत मेश्राम, रिसोड, जि.वाशिम -------------------------------- ३६

७ स्वांतत्र्योत्तर काळातील वाढते शहरीकरण
- डॉ. प्रतिभा देसाई, गारगोटी, ता.भुदरगड, जि.कोल्हापूर -------------------- ३८

८ स्वातंत्र्योत्तर कालखंडात सार्वजनिक व शैक्षणिक ग्रंथालयांचा विकास
- डॉ. शशिकांत वानखडे, आर्णी, जि.यवतमाळ -------------------------- ४२

९ स्वातंत्र्योत्तर हिंदी पत्रकारिता
- डॉ.संतोष रायबोले, फोंडाघाट, जि.सिंधुदुर्ग --------------------------- ४७

१० स्वातंत्र्यप्राप्ती आणि सुरेश भट
- डॉ. चैनलाल राणे, गोरेगाव, जि.गोंदिया ----------------------------- ५१

११ डॉ. एस. आर. रंगनाथन यांच्या ग्रंथालयशास्त्राच्या पाचव्या सिद्धांतानुसार महाविद्यालयीन ग्रंथालयातील ग्रंथसंख्येत झालेली वाढ : एक अभ्यास
- अंबादास खिलारे, डॉ.दिलीप मेस्त्री, पनवेल, नवी मुंबई ------------------ ५५

१२ मानवी हक्क व दलित कविता
- डॉ. नरेंद्र घरत, डॉ.कविता लुटे, नागपूर------------------------------ ५८

१३ स्वातंत्रोत्तर भारतीय शिक्षण व्यवस्थेवर महात्मा गांधींचा प्रभाव
- डॉ.नंदकिशोर मने, गडचिरोली ----------------------------------- ६४

१४ भारतीय ग्रंथालय कायदे : महाराष्ट्र सार्वजनिक ग्रंथालय कायदा १९६७ चे सार्वजनिक ग्रंथालय विकासात महत्त्व - अनंत थोरात, रोहा, जि.रायगड ------------------------- ६८

१५ स्वातंत्रोत्तर काल मे महिला सशक्तिकरण एवं शिक्षा का महत्व
- डॉ.रजनी वाढई, गडचिरोली ------------------------------------- ७५

१६ स्वातंत्र्योत्तर महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत दैनिक संचार'चे संपादक रंगा वैद्य यांचे योगदान
- शंकर पवार, कोल्हापूर -- ७९

१७ स्वातंत्रोत्तर भारतातील आदिवासींची स्थिती, संविधानिक तरतुदी व कायदे
- डॉ.नरेश मडावी, गडचिरोली. ------------------------------------ ८४

भारतीय ग्रंथालय कायदे : महाराष्ट्र सार्वजनिक ग्रंथालय कायदा १९६७ चे सार्वजनिक ग्रंथालय विकासात महत्त्व

अनंत मारोतराव थोरात
ग्रंथपाल, कोएसो डॉ. सी.डी.देशमुख वाणिज्य आणि सौ. के.जी.ताम्हाणे कला महाविद्यालय,
रोहा जि. रायगड, मो. ९८५०३८०१२३

सारांश :

सार्वजनिक ग्रंथालय म्हणजे सर्व नागरिकांना कोणताही भेदभाव न ठेवता मोफत ग्रंथालय सेवा पुरवणाऱ्या अत्यावश्यक संस्था आहेत. त्याचप्रमाणे समाजात घडणारे बदल, निरक्षरतेचे उच्चाटन आणि शिक्षणाचा प्रसार आर्थिक आणि औद्योगिक विकास, सांस्कृतिक प्रगमनशीलता ह्या गोष्टीचा परिपाक म्हणजे सार्वजनिक ग्रंथालयांचा उगम आणि प्रसार होय. सर्वसामान्य जनतेला नुसतीच माहिती नव्हे तर ज्ञान मिळाव त्या ज्ञानात सतत भर पडावी ज्ञानगंगा घरोघरी पोहोचावी म्हणून सार्वजनिक ग्रंथालय सारखी सुविधा उपलब्ध झाली पाहिजे एखाद्या रुग्णालयातील,आरोग्य केंद्रात, कारखान्यात, किंवा संशोधन संस्थेत असलेली ग्रंथालये विशिष्ट वाचकांपुरतीच असल्याने ती सार्वजनिक ग्रंथालये होऊ शकत नाही. त्यांना मर्यादा पडतात. सध्या अनेक एक प्रकारची सार्वजनिक ग्रंथालये अस्तित्वात आहेत पण त्यांची स्थापना ग्रंथालय कायद्याद्वारे झालेले नाही ग्रंथालय कायद्यादारा सार्वजनिक ग्रंथालयांची स्थापना आणि जडणघडण कशी होते हे या लेखात अभ्यासकांनी अभ्यासले आहे. त्याचबरोबर ग्रंथालय कायद्याच्या आधाराने सार्वजनिक ग्रंथालय पद्धती आणि तिचा विकास कशा प्रकारे करता येतो हेही यामध्ये अभ्यासण्यात आले आहे.

Keywords : सार्वजनिक ग्रंथालय, भारतातील ग्रंथालय कायदे, महाराष्ट्र सार्वजनिक ग्रंथालय कायदा १९६७, युनेस्को सार्वजनिक ग्रंथालय जाहीरनामा

पार्श्वभूमी :

सर्वसाधारणपणे सार्वजनिक ग्रंथालय म्हटले की लोकांनी लोकांसाठी चालवलेली ग्रंथालये ही कल्पना आपल्या डोळ्यासमोर येते. हे ग्रंथालय सरकार, स्थानिक स्वराज्य संस्था, नगरपालिका, ग्रामपंचायत किंवा स्वायत्त नोंदणीकृत संस्था मार्फत चालवली जात असल्याने जनतेच्या प्रतिसादावर त्यांचे भवितव्य अवलंबून असते. कोणत्याही सार्वजनिक ग्रंथालयात येथे असणारे ग्रंथ नियतकालिके व अन्य सेवा योग्य त्या नोंदणीनंतर आपणास मिळू शकतात. सहाय्यक पतसंस्थांनी सरकारी अनुदान घेऊन चालवलेली प वाचकांकडून शुल्क घेऊन सेवा देणारी सार्वजनिक ग्रंथाल केवळ महाराष्ट्रातच नव्हे तर सर्वत्र आढळतात. सार्वजनि ग्रंथालय चळवळीतील हा प्रयोग सर्वत्र राबवला जात अस प्रामुख्याने ग्रंथालय सरकारी कारभाराच्या लालफिती पासू दूर व्हावी व सत्तेवर असलेल्या व्यक्ती व गटाचे वैचारि बंधन ग्रंथालयावर राहू नये हा त्यामागील हेतू आहे. ब प्रथमदर्शनी आदर्श वाटला व एका विशिष्ट सामाजि परिस्थितीत यशस्वी झाला. तरी पुढे हवा तेवढा यशस्व झाला नाही ही वस्तुस्थिती आहे. सुसज्ज इमारतीत सु असलेली, प्रशिक्षित कर्मचारी असलेली, असंख्य ग्रंथ व अन्य ज्ञानसंग्रह बाळगून असलेली थोरामोठ्यांनी नावाजले अनेक सार्वजनिक ग्रंथालये समाजाची बौद्धिक भू भागविण्याचे महत्त्वाचे कार्य करीत आहे. ग्रंथालये दे असलेल्या सेवा त्यांच्या मार्फत सतत आयोजित के जाणारे सांस्कृतिक कार्यक्रम यामुळे मानवी जीवनात निश्चित विरंगुळा मिळतो. आपल्या सार्वजनिक ग्रंथालयाची प्राथमि अवस्था काय होती ती कोणत्या स्थितीत आहे त्यांच्याकडू कोणत्या सेवा अभिप्रेत आहेत. याबद्दल माहिती घेण्या आलेली आहे.

प्रत्येक ग्रंथालय हे आंतरराष्ट्रीय सामंजस्याची के असून त्याच्या अस्तित्वामुळे प्रसिद्धीपराङ्मुख असल्या सामाजिक शांतता व लोकशाहीचे रक्षण करते. समाजात नागरिक हे या ग्रंथालयाचे आधारस्तंभ मानल्यास ग्रंथाल त्यांच्याकडून मिळणार्या प्रतिसादावर स्वायत्त व स्वयं होऊ शकतात. ही ग्रंथालय स्थानिक वाचकांना प्राथमि ग्रंथालय सुविधा पुरवत असल्याने त्यांच्या आर्थि जबाबदारी सर्वसाधारण स्थानिक जनतेवर असते.

युनेस्कोच्या सार्वजनिक ग्रंथालय जाहीरनाम्याचे स १९४९:

१९४९ च्या या जाहीरनाम्याचे सुधारित स्वरू सार्वजनिक ग्रंथालयाची शिक्षण संस्कृती व माहिती सं असल्याचे मत असून आंतरराष्ट्रीय सामंजस्य व शांत